

Відгук

офіційного опонента

на рукопис дисертації Мухаровської Анни Олександрівни

**«Діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних
нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській та
Ровенській областях», поданої на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю**

07.00.01 – історія України

Іманентною складовою радянського міфу Великої Вітчизняної війни, серед інших історико-пропагандистських кліше («великий подвиг радянського народу», «всенародна боротьба проти німецько-фашистських загарбників», «керівна і спрямовуюча роль комуністичної партії в перемозі над фашизмом», «непорушна єдність радянського народу, єдність фронту і тилу» тощо), є концепт про «злочини німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території Радянського Союзу». Його вихідною, підставовою точкою став джерельний комплекс, який складають сотні тисяч документів, зібраних і затверджених 54784 актами «Надзвичайної державної комісії щодо встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх пособників і завданої ними шкоди громадянам, колективним господарствам (колгоспам), громадським організаціям, державним підприємствам і установам СРСР» (ЧГК-НДК). «Повідомлення» утвореної Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. ЧГК (первісний задум щодо її створення виник ще у серпні 1941 р.) набули, як стверджує російська дослідниця Маріна Сорокіна, «статусу безсумнівного доказу і були свого роду гіпертекстом – радянським «колективним свідком» Нюрнберга».

Справа тут звичайно не в тому, що нацисти не чинили злочинів на окупованій території СРСР, а в ступені достовірності фактичного матеріалу, зібраного ЧГК. Упродовж всього періоду існування СРСР матеріали ЧГК та її

регіональних (республіканських, обласних, районних, міських, селищних, сільських) комісій, які зберігались / продовжують зберігатися у відповідних фондах центральних та обласних державних архівів на всьому (пост)радянському просторі, були / є своєрідним «символом віри» апологетів міфу Великої вітчизняної і обов'язковою складовою рецепції радянсько-німецької війни у (пост)радянській історіографії. Під цим оглядом безсумнівною видається актуальність досліджень, предметом яких є критичний розгляд утворення і діяльності ЧГК та її регіональних структур, яких поки що маємо обмаль. Однією з таких спроб є дисертація Анни Олександрівни Мухаровської «Діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській та Ровенській областях».

Важливість дослідження зумовлена також відсутністю в історіографії комплексної праці, яка б висвітлювала історію утворення, роботу, результати, специфіку діяльності комісій ЧГК на території Ровенської та Волинської областей. Як свідчить робота А.О.Мухаровської, ефективними є деконструкція міфу Великої Вітчизняної війни і проведення неупередженого аналізу реалій нацистської окупації України в контексті історичної регіоналістики.

Позитивної оцінки заслуговує концептуальна схема дисертації. Авторка системно аналізує організаційно-правові засади, персональний склад, завдання, форми, методи, результати діяльності комісій сприяння ЧГК, зокрема щодо встановлення чисельності людських втрат та обсягів матеріальних збитків на території Волинської і Ровенської областей. Важливо, що А. О. Мухаровська розглядає діяльність комісій ЧГК як інструмент комуністичної ідеології і пропаганди в умовах тотального партійно-державного контролю в СРСР та УРСР, показує наслідки такого підходу для дослідницьких і меморативних практик.

Реалізації задумів дисертантки сприяє добре продумана, чітка структура роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, поділених на параграфи,

висновків, списку використаних джерел та додатків. Така побудова дисертації дала можливість розглянути широке коло проблем, які потребували детального історичного аналізу.

У вступі вдало обґрунтовано актуальність, наукову новизну, з'ясовано предмет та об'єкт дослідження, чітко сформульовано його мету і завдання, показано практичне значення одержаних результатів, прослідковано його зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Наголосимо, що дисертаційне дослідження виконане в межах наукової теми «Документація жертв міжнародного польсько-українського конфлікту в 40-х роках ХХ століття» кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (номер державної реєстрації роботи 0106U000271) і є складовою частиною державної програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (номер державної реєстрації 0106U004504).

Одержані результати дисертації можуть бути використані для подальших наукових досліджень, при підготовці комплексних праць, нормативних та спеціальних курсів з історії України, у масово-просвітницькій і музейній роботі, становитиме інтерес для органів державної влади й управління України.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічні основи дослідження»** Анна Олександрівна Мухаровська проаналізувала історичні праці, джерела дослідження, окреслила його методологію. У першому підрозділі авторка розділила історіографію проблеми на три хронологічно-змістові групи: праці радянської доби, написані в період 1945-1991 рр.; масив вітчизняної історіографії, створений від 1991 р. і до сьогодні, та науковий доробок української діаспори від завершення Другої світової війни; праці зарубіжних істориків. На підставі аналізу літератури з теми авторка доходить висновку, що діяльність державних комісій як предмет дослідження не знайшла належного висвітлення в працях істориків, а отже потребує ґрунтовного дослідження.

Такий висновок актуалізує обрану для дослідження проблему. Водночас, відмітимо, що поза увагою А.О.Мухаровської залишилась частина праць сучасних зарубіжних, у т. ч. російських істориків, присвячених роботі ЧГК (див. у: Сорокіна Марина, «Свидетели Нюрнберга»: от анкеты к биографии // Право на имя. Биографика XX века, Санкт-Петербург, 2013), та вітчизняних дослідників, праці яких присвячені історії Рівненщини періоду нацистської окупації. Зокрема, це кандидатські дисертації: Данильчук Віталіни «Українські остарбайтери: 1941-1947 рр. (на прикладі Рівненської області)» (Луцьк, 2011), де авторка визначила кількість остарбайтерів з Рівненщини – 28783 особи – за кількістю облікових карток до фільтраційних справ громадян, примусово вивезених до Німеччини у 1941-1944 рр., що зберігаються у Держархіві Рівненської обл.; Михальчука Романа «Голокост на території Рівненщини під час нацистської окупації (1941-1944 рр.)» (Острог, 2014), де результат акцій фізичного знищення євреїв на Рівненщині, що мали організований характер визначено як 95 тис. жертв; Кравчука Дмитра «Радянський партизанський та підпільний рух на Рівненщині» (Острог, 2015).

Достатньо репрезентативною є джерельна база роботи, проаналізована у другому підрозділі першого розділу. Висвітлення діяльності надзвичайних комісій у Волинській і Рівненській областях базується на аналізі документів, що зберігаються у центральних та регіональних архівах. У роботі використано матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (68 справ, які походять з 3-х фондів), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (28 справ з 3-х фондів), Державного архіву Волинської області (438 справ з 19-х фондів), Державного архіву Рівненської області (212 справ з 61-го фонду). Всього у дисертації використано 86 архівних фондів, опрацьовано 746 справ, що засвідчує велику евристично-пошукову роботу, проведenu А.О.Мухаровською у вітчизняних архівних установах. Вагому частку джерельної бази роботи склали виявлені та критично опрацьовані автором

збірники документів і матеріалів, видані радянськими й сучасними дослідниками.

Виявлені та досліджені дисертанткою документи і матеріали дали змогу цілісно охарактеризувати різні аспекти діяльності ЧГК на території Волинської і Ровенської областей, розглянути заходи з виявлення та обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню, встановлення чисельності людських втрат. Загальний список джерел та літератури, на базі яких написана дисертація, складає 966 позицій.

Для розробки концепції, положень та висновків дисертації авторка використала різні методи дослідження, як загальнонаукові, так і спеціальні. Виділимо серед них принципи наукового пізнання, історизму та об'єктивності, методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, діалектичний, періодизації, статистичний, систематизації та узагальнення, логічний, системно-структурний, ретроспективний, конфліктологічний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-персоналогічний та ін. А. О. Мухаровська послуговується відповідним категоріально-понятійним інструментарієм, властивим для характеристики діяльності ЧГК.

Вважаємо, що аналіз історіографії, введення до наукового обігу та критичне опрацювання джерельної бази, вміле визначення і застосування методології дослідження дало змогу А. О. Мухаровській вирішити поставлені у роботі завдання і досягти мети кандидатської дисертації.

У другому розділі роботи **«Організаційно-правові засади роботи комісій»** розкрито зміст організаційно-правової бази та персонального складу, завдань, форм та методів діяльності структур ЧГК та державних комісій 60-70-х рр. у СРСР і УРСР на прикладі Волинської і Ровенської областей, як невід'ємної складової системи радянської інтерпретації історії Другої світової війни, з одного боку, і процесу фіксації та збереження даних про злочини нацистів, з іншого.

У першому підрозділі (**«Організаційно-правова база та персональний склад»**) охарактеризовано законодавчо-нормативну базу діяльності ЧГК та

персональний склад державних комісій у Волинській і Ровенській областях. Дослідниця доходить слушного висновку, що «НДК мала широкий представницький склад, дібраний із пропагандистською метою. УРК, обласні та районні комісії склалися з керівників органів партійної та виконавчої влади, які й організовували облік збитків та встановлення втрат... Можемо стверджувати, що НДК й УРК були утвореннями суто формальними: діяльність щодо обліку матеріальних збитків була організована РНК УРСР та допоміжними групами, що склалися із керівних працівників тих же наркоматів» (с.75-76). Авторка зазначає, що у 1961-1963 рр. у Ровенській області, а у 1976 р. у Волинській області було поновлено роботу комісій, припинену офіційно у 1951 р., мету чого вона деталізує у підрозділі **«Завдання, форми та методи діяльності»**, зазначаючи, що «процес установлення людських втрат та матеріальних збитків був не переглядом попередніх результатів діяльності комісій у 1942-1951 рр., а довстановленням втрат та збитків на територіях, які або не були охоплені цим процесом у повоєнні роки з тих чи інших причин, або на яких мали місце факти національної ворожнечі, боротьби націоналістичних формувань, що їх «перші» комісії здебільшого ігнорували, а одним із завдань «других» комісій було встановлення злочинів українських націоналістів» (с.118).

На основі аналізу документів авторка приходить до думки, що комісії, які діяли у Волинській та Ровенській областях були значною мірою формальними, а приналежну їм роботу виконували органи партійної і виконавчої влади та структури НКВС УРСР, зокрема Управління державними архівами. Завдання, поставлені перед комісіями, звужували визначення винуватців спричинення матеріальних збитків і заподіяння людських втрат, обмеживши їх нацистськими загарбниками та їх спільниками.

У третьому розділі роботи (**«Майнові збитки та людські втрати за матеріалами діяльності комісій»**) Анна Олександрівна висвітлює результати роботи державних комісій у Волинській та Ровенській областях

щодо встановлення матеріальних збитків і людських жертв, завданих нацистською окупацією.

У першому підрозділі «Встановлення чисельності людських втрат» автор зауважує, що їх кількість була з'ясована під час первинного етапу діяльності комісій у 1944-1945 рр., а в наступні десятиліття відбувалося лише уточнення окремих фактів, цифр, обставин, причетність до каральних акцій не тільки нацистів, а й представників інших військово-політичних сил, цензурування та літературне оформлення підсумково-узагальнюючих документів.

Другий параграф третього розділу («Визначення матеріальних збитків») присвячений визначенню майнових збитків, заподіяних громадянам та народному господарству УРСР. Авторка наголошує, що визначаючи винуватців збитків, комісії вказували на гітлерівські військові частини, відділи СС, німецьку поліцію, фольксдойчів та цивільну адміністрацію. Іноді навіть зазначались прізвища нацистів, проте номери військових частин, прізвища офіцерів і солдат «не відображені в жодному з актів» (с.158).

На основі узагальнення матеріалів, викладених у дисертації, Анна Олександрівна Мухаровська логічно обґрунтувала висновки дослідження (с.182-189). Робота містить додатки – документи, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, державних архівах Волинської і Рівненської областей, які віддзеркалюють окремі положення дисертаційної роботи.

Текст дисертації, її основні положення та висновки відповідають викладу матеріалу в авторефераті. Дванадцять публікацій дослідниці, вісім з яких у наукових фахових виданнях, одна – у зарубіжному виданні, три – у матеріалах конференцій, одинадцять виступів на наукових конференціях різного рівня (міжнародних, регіональних) засвідчують наукову зрілість автора.

Все вище сказане дає підставу зробити висновок, що у дисертаційному дослідженні Анни Олександрівни Мухаровської глибоко проаналізовано діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській та Рівненській областях. Вважаємо, що мета і завдання роботи досягнуті, а її результати мають вагоме теоретичне і практичне значення.

Не применшуючи заслуг авторки у розкритті теми, наголосимо на наступних побажаннях та зауваженнях.

1. В окремих місцях текст роботи хвибує на описовість, позбавлений аналітичних викладок, спостережень і рефлексій. Окрім того, текст переобтяжений цифровим матеріалом, зокрема у третьому розділі, який міг бути поданий у додатках.

2. На нашу думку, у дисертаційному дослідженні варто було б окремо зупинитись на розширеному трактуванні та реалізації у Волинській і Рівненській областях Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. як невід'ємної складової діяльності ЧГК щодо встановлення і покарання нацистських злочинців та їх пособників. Необхідний матеріал для написання такого сюжету можна було б почерпнути з програми «Реабілітовані історією», задекларованої в якості одного з рамкових проектів для підготовки дисертації.

3. У дисертаційному дослідженні зустрічаються описки (с. 35, 48, 62, 63, тощо), технічні помилки (с.11, 13, 61, тощо), помилки в оформленні списку використаних джерел.

Однак, ці окремі зауваження не знижують наукового рівня дисертаційного дослідження Анни Олександрівни Мухаровської «Діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській та Рівненській областях» і можуть розглядатися як побажання на перспективу подальшої роботи. В цілому дисертація виконана на високому науковому рівні і заслуговує позитивної оцінки.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що опонована дисертація є комплексним, самостійним дослідженням, що має теоретичне і практичне значення, відповідає вимогам п. 11, 12, 13 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 р. № 567 щодо кандидатських дисертацій, а її автор Анна Олександрівна Мухаровська заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії ПВНЗ

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет

імені академіка Степана Дем'янчука»

..... А.А. Жив'юк

Підпис *Жив'юк А.А.*
засвідчено
Начальник відділу кадрів
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
Шурко С.Т.

